

Ezen a ponton a szerző akár be is fejezhetné a populáris akciók melletti érvelését, hiszen ha léteznek ilyen csoportérdekek, akkor ez elegendő indok a populáris akciók széles körű alkalmazására. De a rossz beidegződés arra készteti, hogy kényszeresen újabb és újabb érveket sorakoztasson fel amellet, hogy az ismeretett szempontok a hazai s általában a kelet-európai szocialista viszonyok között is érvényesek. Elméletileg felesleges ugyan az érvelés ilyen meghosszabbítása, de azért mégis van valami haszna: közben sok minden kiderül magukról a „szocialista viszonyokról” (az igazgatás tehetetlenségéről, az államérből történő ügyészi korlátozásokról, a „társadalmi tulajdon” ún. elsődlegességéről stb.). És kétségkívül nem felesleges az érvelés meghosszabbítása abból a szempontból, hogy így jut el a következtetéshez: „...lényegében ott tartunk, ahol a 19. század polgára, aki a „közérdeket”, vagyis azt, ami alanyi jogainak határain kívül esett, átengedte a kormánzatnak” (160. old.).

Sólyom László nyomán így foglalhatjuk össze a populáris akciók alkalmazásának jelentőségét: a populáris akció nyílt érdekkonfliktust, igazi külső ellenőrzést jelent, mégpedig a nyilvánosság számára hozzáférhető ellenőrzést. A perlést nem kötik szervezetekhez, ami különösen fontos mozzanat egy olyan társadalomban, ahol az érdekcsoportok megszervezése és egy adott érdekből való spontán társadalmi egyesülés nem mindennapos gyakorlat.

CSILLAGHEGYI* VILMOS

A TENDENCIÓZUS NAIVITÁS IGAZSÁGA

Bibó István: *Összegyűjtött munkái*. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Szöllősy Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével. I–III. köt. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1981–1983. 960 old.

Ugyancsak felcsigázhatja az olvasó érdeklődését, ha azt olvassa Szöllősy Árpád előszavában, hogy Bibó István „filozófiai és morális” teljesítménye Jean Bodin, Montesquieu, Tocqueville, Ben-

jamin Constant, a magyarok közül pedig Széchenyi, Eötvös, Wesselényi és Kemény Zsigmond életével és művével rokonítható. S ha továbblapoz Szabó Zoltán bevezető írásához, abban is azt találja, hogy Bibó Istvánnak olyan „nagyralátó realisták” közt van a helye, mint Zrinyi, Széchenyi, Petőfi, Kölcsey, Ady, József Attila, Németh László és Illyés Gyula, hiszen – így szól a végső konklúzió – „az Eötvös József halála óta eltelt évszázadban alighanem Bibó István volt a legtisztább politikai gondolkodó” (35. old.). S ha erre az olvasóban gyanú támad, hogy vajon nem csupán a kiadás körül bábáskodók jóindulatú elfogultsága emelte-e Bibó Istvánt ilyen magaslatokra, s megpróbál tájékozódni a róla szóló – sajnálatosan csekély – irodalomban, s véletlenül éppen Tóth János *Új Látóhatár*-beli cikke akad a kezébe, abban is nagy gondolkodók újabb galériáját találja: „Élete, működése, a demokráciáról, önrendelkezésről, jogról vallott felfogása méltán állítja a szabadságért a gondolat erejével, a józan ész realizmusával, a töretlen erkölcsi magatartás állhatatosságával küzdő legnagyobbak sorába Arisztotelésztől kezdve Grotiuson, Althusiuson, Locke-on, Condorcet-n át Eötvös Józsefig” (XXXI. évf. 1. sz. 38–39. old.).

Úgy képzeljük, ezek után az olvasó az eredeti szövegek tanulmányozásához fog, hogy maga alkosson ítéletet.

Azt az első pillanatban láthatjuk, hogy ezek az írásművek nem szaktudós munkái: a közigazgatásról szóló írásokat nem közigazgatási jogász vetette papírra, az államhatalmi ágak elválasztásának tanáról nem alkotmányjogász értekezik, az európai és a magyar történelem áttekintése nem szaktörténész kézikönyve, a Nemzeti Parasztpártról, a demokrácia válságáról nem hivatásos politikus ad értékelést, s a marxizmus társadalomfilozófiai nézeteit nem szakfilozófus igyekszik cáfolni, holott nem vonható kétségbe: aki e műveket megalkotta, rendelkezik egy közigazgatási jogász, egy történész, egy filozófus stb. szaktudásával. Bibó István nem folytatott – ahogy ma szeretik mondani – alapkutatókat (kivéve ifjúkori nemzetközi jogi és jogfilozófiai dolgozatait), hanem a szaktudományok eredményeit nyersanyagként kezelve újra feldolgozta azokat. Ismert tényeken dolgozott tehát, mégis képes volt újat mondani, ami – mint egyszer Max Weber megjegyezte – az igazi *művész* sajátossága.

Bibó István nem hagyott maga után olyan koherens művet,

mint például Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméi*-t. Ennek ellenére az, aki az egész életművet ismeri, nem szabadulhat a gondolattól, hogy koherens egésszel áll szemben, csak éppen a tartalom nincs egységes szerkezetbe, egyetlen harmonikus rendszerbe foglalva. A szerkesztők éppen ezért voltak nehéz helyzetben, amikor az életművet valamiképpen tagolniuk kellett. A tematikus bontás ugyanis teljességgel lehetetlen. Már az a tény, hogy a legtöbb esetben kénytelenek voltak olyan blokkokat felvenni, amelyek 30–40 évet fognak át, mutatja, hogy a bibói gondolatok az évtizedeken folyondárként átnyúlva állandóan gazdagodva, újabb és újabb anyagokon több reprizben megmunkálva alakultak, s az egyes folyondárok szétválasztása csak mások sérelmére történhetik. Mert például a II. kötetnek *Az állam, a politika és a jog elmélete* című alfejezetében szereplő *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom* című cikk éppúgy szerepelhetne a III. kötet *Társadalmi reform és közigazgatás (1967–1974)* című alfejezetében is. Ugyanilyen megfontolások alapján képezhetne, mondjuk, *Nemzet, népiség és parasztság* címszó alatt egy egységet az Erdei Ferencről, a magyarságtudomány problémájáról szóló cikk a Nemzeti Parasztpárt jellemzésével, a Borbándi-levéllel s a Márciusi Frontról szólókkal együtt, amelyek külön-külön, a három kötet valamelyikében, más-más címek alatt olvashatók. A példákat számolatlanul lehetne szaporítani, sőt tovább is lehetne menni, hiszen például az egyes cikkek és esszék önmagukban is szétszakíthatók lennének. Tekintsük *Az európai társadalomfejlődés értelmét*, amely két vonatkozásban is túlmutat önmagán. Egyfelől történetileg visszafelé egy 1953–56 közötti kéziratos vázlatához, amelyben Bibó először néz szembe a népfrontos szocializmus sztálini-rákosi korszakbeli szétzúzásának tanulságaival, de egyes lényeges elemei fellelhetők a Nemzeti Parasztpártról 1947-ben adott jellemzésben is (818–821. old.), legelső csirái pedig egy a negyvenes évek elején a Győrffy-kollégiumban tartott előadásának vázlatában bukkannak fel. Másfelől időben előre is túlmutat önmagán: a III. kötet utolsó írásának (*Az 1956 utáni helyzetről*) a VIII. fejezettől a végéig terjedő része rövid összefoglalása a hatalom funkcióvá–szolgálattá átértelmezéséről szóló, *Az európai társadalomfejlődés értelmé*-ben (1971–72) részletesebben kifejtett felfogásnak.

A három kötetnek az első pillanatban szembeötlő ötletszerű szerkesztése tehát valójában csak adekvát kifejeződése egy – hogy úgy mondjuk – „textuális formátlanságnak”, a bibói életmű végző megformátlanságának. De ez a legkevésbé sem jelenti azt, hogy ne volna meg az oeuvre *belső, gondolati* formája, amelyet azonban a befogadó olvasónak magának kell, nem létrehoznia, de felfedeznie és kibányászni. Ami nem is olyan nehéz művelet, „csupán” a belső elvet kell megtalálnunk, amelynek konkretizálódása, inkarnációja a Mű, egy elvet, amely a társadalmi-történelmi matériának formát ad, s amelyből mint sugárzó centrumból számunkra az Egész minden részlete transzparenssé válik. Egy ilyen elv, ami mindent átfog és magában foglal, szükségképpen elvont kell, hogy legyen. S azért mondtuk, hogy ennek megtalálása nem olyan nehéz művelet, mert Bibó nem foglalkozott filozófiai problémákkal. Egy kivétel van csupán, ez pedig *Az európai társadalomfejlődés értelme*.

Ez az a mű, amelyben – mivel, mint Bibó mondja, „valamiből ki kell indulni” – felvesz egy tételt, amelyet az egzisztencialista filozófiából vesz át, s ami először a már említett, 1953–56 között keletkezett kéziratos vázlatban bukkan fel (MTAK Kézirattár Ms 5112/9). E tétel szerint az ember akkor vált emberre, amikor rádöbbsen, hogy meg fog halni, s ettől kezdve a halálfélelem leküzdésére különböző technikákat dolgozott ki. Az egyik ilyen technika a vallás, a másik – amely a másik embertől eredő halálos fenyegetés leküzdésére szolgál – két részre oszlik: egyfelől a másik ember uralom alá vetésére irányul, másfelől pedig olyan technikák kidolgozására, amelyek a kölcsönös halálos fenyegetésnek az uralom minimalizálása révén történő kiküszöbölését célozzák. Az ilyen uralomminimalizálási technikák először a görögöknél bukkantak fel, bár Bibó szerint, nyomuk a kínai fejlődésben is mutatkoztak. Ezek a kezdemények, ha nem is nyomtalanul, de elmerültek a történelemben, hogy aztán új alapon, a kereszténység és ezen belül olyan gondolkodók hatására, mint Szent Ágoston és Szent Tamás, ismét fejlődésnek induljanak, minek következtében a hatalom immár defenzívába szorul, igazolnia kell magát. „Mi más az állam, mint egy nagy rablóbanda, ha kivész belőle az igazság szelleme?” (527. old.) – idézi Bibó Szent Ágoston kérdését. A hűbéri, szabályozott, az alattvaló jogait is garantáló alá-fölérendeltségi viszony is e folya-

matba illeszkedik, s szervesen visz tovább a rendi szabadságok kialakulásához, utóbbiak pedig beletorkollanak a francia forradalom által inaugurált emberi jogokba, hogy mindmáig érvényben maradjanak, s amelyekre vigyázó szemeket vetni, és kell, hogy vesse a földünk boldogtalanabbik végén élő emberiség. „A szabadságjogok kialakult, polgárinak bélyegzett, de valójában egyetemes nyugati technikája: a parlamentarizmus, többpárt-rendszer, sajtószabadság, bírói jogvédelem, független bíróság, a közigazgatással szemben való bírói jogvédelem együttes rendszere az egész nyugati kultúrkör egyik legnagyobb, legmaradandóbb és legsikeresebb társadalomszervezési teljesítménye, és egyben a maga távoli keresztény gyökereivel tulajdonképpen az egyetlen reális és tartósan eredményes társadalomszervezési lecsapódása a keresztény erőszakmentesség programjának” (594. old.).

Látjuk tehát, hogy egy antropológiai tényállás képezi Bibónál az elvet, a kezdetet, amelyhez az az empiriából derivált *politikai* filozófiai tétel csatlakozik, amely szerint a félelem leküzdésének helyes módját a nyugat-európai fejlődésben kidolgozott uralomminimalizáló technikák jelentik. Az első kijelentés tényítélet, a második értékítélet, amely empirikusan megállapítható tényeken alapszik. Az értékek ugyanis – mint ezt Bibó szegedi professzorától, a jogfilozófus Horváth Barnától megtanulta – pozitíválnak, azaz tényekben jelennek meg, s ezért a tényeken pillanthatók meg. Az értékeknek – bár tudományosan a tényekből nem vezethetők le – empirikus érvényességük is van, s ezért a politikai-világnézeti értéktételezés a történelmi valóságból igazolást meríthet. De éppen ezért Bibó számára a politikaelmélet nem olyan értelemben tudomány, ahogyan a természettudományok vagy egyes társadalomtudományok. A politikának, de a politika elméleti művelőjének is tisztában kell lennie azzal, hogy működéséből nem iktathatók ki „a politikai állásfoglalás, a politikai cselekvés... intuitív, szuggesztív, művészi” (561. old.) elemei. Ezért a politikai elméletek mindegyike voltaképpen koncepció az emberiség közösségi fejlődéséről, lehetőségeiről, értelmes, kedvező irányú célkitűzéseiről, amelyek sohasem léphetnek fel a tudományos egzaktságnak és a teljes bizonyosságnak az igényével. A politikai elmélet művelése felelősségteljes tevékenység, „ezért nincs nagyobb ellensége az ilyen felfokozott felelősségnek, mint az a gyermeteg, önelégült elbi-

zakodás abban, hogy valaki vagy valakik tudományosan egzakt politikai program birtokában vannak, és ezt gondolkodás, felelősségtudat és töprengés nélkül az emberiség boldogulására fordíthatják, és erre nekik valamiféle kulcsuk van” (561. old.). Bibó a maga történet- és politikai filozófiai vázlatát is ilyen javaslatnak tartja az emberiség alapbaján (a félelmen) való segítségre, amely javaslat érvényessége attól függ, hogy szuggesztív erejénél fogva képes-e az embereket és közösségeiket cselekvésre mozgósítani.

Bibó egy materiális értéketika álláspontján van. Az érték, amire vonatkoztat, az uralomminimalizáló – végeredményben an-archikus – közösség, amely olyan embereket foglal magában, akik a halálfélelemnek uralom révén történő leküzdését elutasítják maguktól. Bibó ezáltal egy szekularizált üdvtörténethez jut, azzal a jelentős különbséggel, hogy az üdvtörténeti felfogások számára Isten országának megvalósításához el *kell* jutnia az emberiségnek, Bibónál viszont az an-archikus állapot csupán esély, amelynek a megvalósítása nem kikerülhetetlen kényszerűség az emberiség számára. „Nincs meg az a kényelmes helyzetünk, hogy természettörvényként állíthassuk fel a társadalom helyes és mind jobb és jobb fejlődésének a szabályát” (572. old.). Az üdvtörténetben Isten országának megvalósulását pozitív normák előírásai testesítik meg, amelyek felé haladni kell. Bibónál a szabadságnövelő és -biztosító technikák (mint pl. többpártrendszer, parlamentarizmus, független bíróság) nem örök tételezés eredményei, hanem történetileg hatékonynak bizonyult módszerek. Nincs normatív érejük az adott formájukban (jól látszik ez pl. Bibónak a parlamentre, a hatalmi ágak elválasztására vonatkozó fejtegetéseiben), hanem csak mintegy manifesztációi egy a formák mögött meghúzódó és mindig új emanációkban konkrétizálódó értéknek: az uralomnélküliség és félelemnélküliség állapotában elképzelt emberi közösségnek.

A *félelem* mint filozófiai antropológiai elv, kezdet, és a nyugat-európai társadalomfejlődésben kitermelődött *félelem-leküzdő*, uralomminimalizáló tendenciák és technikák – nos, ezek a fogalmak konkretizálódnak a Bibó-életmű anyagában, s a konkrétiónak ez a folyamata adja a *belső gondolati formát*, amely a felszíni „textuális formátlanság” mögött rejlik, s létrehozza a gondolati koherenciát.

A legkülönösebb ebben az egészben az, hogy a filozófiai-antropológiai elv, a kezdet, *később* keletkezett, mint a politikai filozófiai konzekvencia. A félelem mint központi fogalom persze már működik a *Német hisztéria*-ban, úgyszólván fő értelmezési fogalom a *Magyar demokrácia válságá*-ban, de ezekben még csak *tömegelektani fogalom*, még nem nyeri el antropológiai státusát. Másfelől a politikai filozófiai alapfogalom, az uralomminimalizáció is lényegében már 1944-ben készen van a *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*-ban. Ám e két fogalom még nem illeszkedik egymáshoz. Ez majd csak az ötvenes évek elején következik be, 1953 után, a már említett kéziratban, amelyben az uralomminimalizálás explicite mint a félelem leküzdésének helyes eszköze jelenik meg. Mindez azonban az életmű belső, gondolati formájának külső-empirikus oldalához, a szerző biográfiájához, de nem magának a belső formának a perfektumához tartozik. Olyan, mintha mindig is így lett volna. Nem lehet a Bibó-életműben olyan ellentmondásokat kimutatni, amelyek abban állnának, hogy egy perfektualizáció előtti tétel ellentmond egy perfektualizáció utáninak. Ilyen ellentmondások nincsenek. Mint egyébként számos nagy gondolkodónál, akiknél az életpálya egy stádiumában létrejön a koherencia (ez Bibónál körülbelül 1943, *A német hisztéria* írásának kezdete), s attól kezdve minden csak a belső elv érvényesülésének, különböző materiákon való bemutatásának a manifesztációja. Itt, az emberi kreációnak ebben a típusában valóban érvényes az, amit Hegel a maga pánlogikai világszellemének tulajdonított: elidegenül önmagától, mássá lesz, de ebben a másban mindig önmagánál van.

Mármost a Bibó-életműnek ez a belső struktúrája magától megadja a szempontokat az életmű *diszkurzív tagolásához*, amelyet egy ideális szerkesztésnek követnie kellene. Csakhogy ez, a „textuális formátlanság” miatt, gyakorlatilag lehetetlen, hiszen ehhez például a fent említett *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom* című írást legalább két részre kellene bontani: az első részbe, amely az uralomminimalizálási tendenciát tárgyalná, kellene kerülnie az első fejezetnek (527–531. old.), és a közigazgatással foglalkozó művek közé a többinek (531–540. old.). De ha nem is valósítható meg az ideális szerkesztés, azért lehet közelíteni hozzá. Egy erre törekvő életmű-bemutató élére nyilvánvalóan azok a nagy esszék kívánkoznának,

amelyek a Gondolat belső formáját dolgozzák ki: *Az európai társadalomfejlődés értelme; Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom; Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. Erre következnenek a nagy történelmi esszék az általánostól közeledve a különöshöz, amelyekben a kohéziós alapfogalmak egyre inkább konkretizálódnak az európai léptéktől Magyarorszáig: *A német hisztéria okai és története; A kelet-európai kisállamok nyomorúsága; Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfü Gyulával folytatott vitája* (bár ez inkább csak függelékké való adalék a témához); erre következnenek a magyar társadalommal foglalkozó esszék: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem; A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme; Zsidókérdés Magyarországon 1944 után; A magyarságtudomány problémája*. Az olvasó számára ezzel meg lennének adva a belső forma alap- és kohéziós fogalmai, s nem veszhetne el a „textuális formátlanságban”. Ezután következhetnének aktuálpolitikai, publicisztikai írások (*A magyar demokrácia válsága*, a népi mozgalommal és a parasztpárttal foglalkozó írások, Borbándi-levél, *A Márciusi Front tíz esztendeje*), a közigazgatási reformmal kapcsolatos tanulmányok és tervezetek és természetesen az 1956-os írások. Utóbbiak világosan megmutatnák, hogy nem mások, mint a bibói koncepció konkretizálódásai a különböző materiákon. Az egész gyűjtemény végére valóban azt az írást kellene tenni, amely ennek a három kötetes válogatásnak is a befejező írása (*Az 1956 utáni helyzetről*). Mindezt még ki lehetne egészíteni egy függelékkel, amely a „prebibói” jogelméleti tanulmányokat tartalmazná (elsősorban is a *Kényszer, Jog, Szabadság* címűt, amely közülük a legjelentősebb), továbbá a *Zsidókérdés* és *A magyar demokrácia válsága* vitájának, illetőleg Bibó válaszának a szövegét. Az előttünk fekvő gyűjteménybe felvett levelek (Sartre-hoz, Kádárhoz) vagy az *Uchronia* vázolata esetlegeseek; más írásokat ugyanilyen joggal szerepeltethetnénk, ezek mindenképpen egy majdani kritikai kiadásba valók.

Hangsúlyozzuk, a javasolt szerkezet sem lehetne megvalósulása az ideálisnak, mert a „textuális formátlanság” ellenáll a szerkesztésnek. Hogy ez a három kötetes gyűjtemény nem a javasolt irányba indult meg, abban – ezzel tisztában vagyunk – jórészt a szöveggondozókon és szerkesztőkön kívüli okok játszhattak szerepet: a kéziratok nehezen hozzáférhető volta, a szü-

kös anyagiak, a szisztematikus Bibó-kutatás hiánya vezetett oda, hogy Bibó István *Összegyűjtött munkái*-nak ez a három kötete a „textuális formátlanság” lenyomata lett. Mindez természetesen nem vitathatja el a történelmi érdemet mindazoknak áldozatos munkájától, akik lehetővé tették a határokon inneni és túli magyarságnak, hogy intellektuális élményt, vigaszt és iránymutatást kapjon a nagy gondolkodótól.

Az azonban szerkesztői telitalálat, hogy a gyűjteményt *Az 1956 utáni helyzetről* című kézirat töredékkel zárták. Mert ez az írás nemcsak az 1956 utáni magyar és világhelyzetet értelmezi, nemcsak megismétli tömören Bibó politikai filozófiájának alapgondolatait, s alkalmazza egyben a hetvenes évek konstellációira, hanem bemutatja azt is, ahogyan Bibó István, egy *magyar* citoyen du monde, egyéni sorsa összefonódik a Sorssal. Ezért tartozik Bibó a tragikus alakokhoz, akikről a még ifjú Lukács plasztikus leírása *A tragédia metafizikájá*-ban így szól: „Szavak és gesztusok: ez az ő életük; de minden szó, melyet mondanak, és minden gesztus, melyet tesznek, több, mint egy szó, több mint egy gesztus; életük minden megnyilvánulása csak egy-egy jelbetűje a végső összefüggéseknek, életük halvány allegóriája csupán saját platonai ideáljuknak. Létezésüknek nem lehet semmi tényleges igazsága, csupán valamilyen lelki valódisága: valódisága egy élménynek és egy hitnek.” Ha ezt a leírást megfosztjuk metafizikai aurájától, s Bibóra alkalmazzuk, valóban azt kell mondani: annak a „platonai” eszménynek, amelyben Bibó Magyarországot, Kelet-Közép-Európát és a világot vizionálta, valóban nincs valódisága, az csak Bibó élménye és hite tartalmát képezi. Ezért aztán Bibót naivitással lehet vádolni.

S valóban: nem volt-e naív 1945-ben, amikor nagyobb realitást tulajdonított a restaurációnak, mint a proletárdiktatúrának; vagy 1956-ban és 57-ben, amikor azt ecsetelte, hogy a magyar függetlenség egyszerre előnyös a szuperhatalmaknak, a kommunista világmozgalomnak és a harmadik út képviselőinek; vagy a hetvenes évek közepén, amikor angolul megjelent művében azt ajánlotta a „két nagynak”, hogy vegyék inkább komolyan saját ideológiájukat, s hagyjanak fel az egymásról való rémképfestegetéssel? Ez bizony szintiszta naivitás. Csakhogy nagy különbség van az ártatlanság, a tudatlanság naivitása és a között a naivitás között, amelyhez a Bibóé is tartozik, s amely a *tudás* naivitása. Hallgassuk

csak őt magát erről: „Tudom, hogy az én művem... is végsőleg naív; naív úgy, ahogyan naívak voltak 1945–46-os cikkeim, melyekkel Nagy Ferencnek és Rákosinak magyaráztam, hogy mit kellene tenniük, ha eszük volna, s naívak voltak 56-os terveze- teim, melyekről tudhattam, hogy senkinek sem kellene. De ha mégannyira is tudhattam és tudom, hogy az ilyenféle művekben rejlő belső igazság csak nagyobb időkifutásban érvényesülhet, mégis közvetlenül ezeket az írásokat az a nem tudom milyen ke- vés hányadnyi lehetőség élteti és iratja, hogy hátha ott és akkor hatnak, amikor és ahová íratlak” (23. jegyzet). Ez tehát *tenden- ciózus naivitás*, amely nem fogadja el az *ens perfectissimum* és az *ens realissimum* szétszakadását, szemben a közönséges étellel, amelynek nincs igazi szükségyszerűsége, s amelyben (ismét az ifjú Lukács szavaival) „csak periférikusan éljük át önmagunkat”, míg: a tragikus alak létezése: a „tökéletesen-levés”.

Mert nem annak az alternatívának volt-e és van-e igaza, ame- lyet Bibó 1945-ben javasolt Magyarország számára: egy határolt és tervezett forradaloménak? És nem volt-e igaza, amikor 56–57- ben a jövőt egy olyan országos bázissal rendelkező politikai állás- pontra akarta építeni, amely „egyszerre híve a szabadságnak és szocializmusnak, ellensége minden restaurációnak, emberségesen, fokozatosan és mindennemű hajsza nélkül tervezi a felduzzadt bürokrácia felszámolását, nem szovjetellenes, és nemcsak távol áll attól, hogy országát szovjetellenes támaszponttá engedné tenni, de belülről érti és ismeri a szovjet államvezetés gondjait és problémáit” (897–898. old.)? A prágai tavasz és a lengyel „Szo- lidaritás” mint határolt és tervezett forradalmak egymást múlták felül bibói tendenciózus naivitásukban. De ha valaminek nincs is még Dasein-je, attól már egzisztálhat. S nem ennek jövőbeli reali- tásáról álmodik-e mifelénk mindenki: aki nem tudja, hogy ezt álmodja, aki nem meri ezt álmodni, és aki csak álmodni meri? Bibó *tette* ezt az álmot. De az álom még nincs itt, csak monstruó- zus alaktalanságában majd felizzik, majd hamu-tetszhalálba om- lik társadalmaink vulkánikus altalajában. Bibó személyes élete formaadás ennek az alaktalan masszának. „Az ő ereje a sorssá- nottság szentségét terítette a dolgokra, de nagy harca a maga teremtette sorssal őt magát személytelen valamivé, egy végső sorsvonatkozás szimbólumává tette” (hogy még egyszer Luká- csot idézzük a tragikus hősről). Akik halálakor sírját a helyszínen

vagy távolabbról körülállták, már tudták ezt. Akik pedig összegyűjtött munkái három kötetét olvasva Bibó István gondolatainak dús lakomáján részt vesznek, majd tudni fogják.

NIKODÉMOSZ

A fenti ismertetést a – névtelen – budapesti szerző a Bibó-művek első három kötetének megjelenése után írta. Az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem a Bibó-kiadást végül egy negyedik kötettel is kiegészítette.

SZEREPTÁVOLÍTÁS

Hankiss Ágnes: *Kötéltánc (A társadalmi azonosságtudat válsága)*. „Gyorsuló idő” sorozat. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 280 old.

A szerző egyik eszmény- és mintaképének, Erving Goffmannak a leírását veszem kölcsön; „Az az én-kép, amely (az interakció részvevője) számára a pusztán részvétel nyomán alakult ki – virtuális énje az adott kontextusban –, olyan, hogy aktívan manipulálva a helyzetet, szemmel láthatóan visszahúzódik tőle. (...) Ezt a ‚hatásosan’ kifejezett hangsúlyos eltérést az egyén és vélt szerepe között szereptávoltításnak (role distance) fogom nevezni. Egyfajta rövidítésről van itt szó: az egyén valójában nem a szerepet tagadja, hanem azt a virtuális ént, amelyet a szerepe mindenki számára tartalmaz, aki csak elfogadja. (A ‚szereptávoltítás’ kifejezés)... csupán azokra a viselkedésfajtákra vonatkozik, amelyeket a jelenlévők a szerepjátszó és a szerep közötti szoros kapcsolat szempontjából lényeges elemnek tartanak, méghozzá abból a szempontból lényegesnek, hogy utal rá: a szerepjátszó valószínűleg nem ragaszkodik szerepéhez, sőt, ellenáll neki.” (Goffman: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Gondolat, Budapest, 1981, 41–42. old.) Hankiss Ágnes ilyen és ehhez hasonló eszközökkel közelít a politikába bonyolódott értelmiségi, a hintapoliti-